

A folklorizmus jelenségei a vajdasági magyar írott kultúrában

A jégbe szakadt lakodalmasokról szóló „igaz történet” példája

A folklórt (a népi szellemi kultúrát) tárgyaló elméleti közelítésmódú áttekintések rendre vizsgálat tárgyává teszik a szépirodalom és a folklór közötti lehetséges összefüggések kérdését, s végkövetkeztetésként két egymással ellentétes irányú folyamatot állapítanak meg: az egyikben a folklór jelenségei találnak utat a szépirodalom felé, vagyis a népi kultúra bizonyos tartalmi bekerülnek a magaskultúra rendszerébe, s ott élnek tovább. Ezt nevezi a folklorisztika folklorizmusnak, s az eddigi kutatás már igen sok írói életműben tette vizsgálat tárgyává a konkrét művekben átvett vagy újrafogalmazott folklór jelenségeket. A magyar irodalomban a „népi írók” vagy „népies írók” azok, akik a népelet különböző aspektusait jelenítették meg műveikben.

Az eredeti értelemben vett folklorizmust a kutatók általában a 18. és 19. századhoz szokták kötni, s azonosítják a nemzeti romantika népiességével. Ez az a kor, amikor például a népköltészetet vélik a nemzeti szellem megnyilvánulásának, a magasirodalomban a népköltészet élő vagy eltűnt műfajait, műnemeit, formai jellemzőit emelik a szépirodalom magasába. Így íródnak meg műballadák, műeposzok, így kelnek életre élő vagy elfelejtett magyar és idegen versformák, így jelennek meg írói átdolgozásokat szenvedő prózaepikai alkotások (népmesék, népmondák). A folklorizmus jelensége összeurópai irányzat volt, melynek vadhajtásai is voltak, amikor szépírók által alkotott művek szerepeltek egy ideig eredeti folklórként hazai, időnként külföldi közönség előtt is. Néhány esetben oly „jól sikerült” hamisítványokról volt szó, hogy a művek és fordításaik olvasói nem is hitték el, hogy valójában lóvá lettek téve. Gondoljunk csak az *Ossziánra*, a *Királyudvari Kéziratokra*, magyar példaknál maradvá pedig Thaly Kálmán ténykedésére és a kuruc dalok esetére. A 19. századi folklorizmus mögött nemzeti érdek húzódtott meg, ezért számos szerző szinte hazafias feladatként látott hozzá az elveszett

műfajok felélesztéséhez, például a hiányzó „naiv eposz” rekonstrukciójához. Tudnunk kell azt is, hogy például a finnek *Kalevalája* ma ismert formájában alapjában véve műköltői rekonstrukció: Lönnrot a *Karjalában* feljegyzett fragmentumokat megfelelő módon csoportosította, az összekötő részeket maga írta meg, s így jött létre – 19. századi szerkesztményként – a finnek „nemzeti eposza”.

A folklorizmus kifejezés mellett ismert a neofolklorizmus terminusa is, ami 20. századi jelenség, s a folklór szépirodalmi felhasználását már nem a nemzeti romantika elképzeléseihez igazítja, inkább bizonyos irodalmi és művészeti irányzatok kifejeződésének kell tekinteni őket. Ily módon folklór-tények beépítése a szépirodalomba és egyáltalán az írott kultúrába nem azt a funkciót jeleníti meg, mint a 19. század romantikusai esetében.

A népi kultúra és az írott kultúra (a folklór és az irodalom) közötti lehetséges összefüggések és kölcsönhatások másik csoportját a folklorizáció néven ismert jelenség képezi a folklorisztikában. Itt a folyamat az irodalom irányából hat a folklórra, s lényege az, hogy irodalmi alkotások vagy azok részlete válik a folklór részévé, s a folklór alkotások viselkedésének megfelelően válik új minőségűvé. A folklorizáció legjobb példáit ugyancsak a 19. századi romantika szolgáltatja: számos olyan költői alkotás került bele népdalénekesek repertoárjába, melynek a filológia ismeri szerzőjét, a népdalgyűjtések során azonban már szerző nélkül, igazi népdalként kerültek feljegyzésre. A folklorizáció során az irodalmi alkotások általában változtatáson mennek keresztül, vagyis a folklór variabilitása megnyilatkozik rajtuk. Petőfi¹, Czuczor Gergely², Csokonai³ számos verse vált ennek a folyamatnak következtében népdallá, általában azok, melyeket a szerző alapjában véve az eredeti népdalok stilisztikai eszközeinek és modorának felhasználásával alkotott meg. A folklorizmus és folklorizáció kérdésével, külön könyv formájában Voigt Vilmos foglalkozott, s a kérdés kutatástörténetének áttekintésével együtt az olvasó megismerheti a kérdéskör alapvető problémáit.⁴ A könyvből nem idézek, az eddig elmondottak is lényegében Voigt elképzeléseinek és összefoglalásának szellemében fogantak. A folklorizmus kérdésének Maja Bošković-Stulli horvát folklorista is szentelt egy terjedelmes tanulmányt, melynek részei először 1970–1971-ben jelentek meg⁵, s a benne érintett vonatkozások az akkori Jugoszlávia szinte egészére érvényesek. A kutató annak eredt nyomába, hogy a tömegkultúrában, az idegenforgalomban, az úgynevezett

¹ Lásd: BIERNACZKY 1973.

² Lásd: MÓSER 2000.

³ Lásd: LUKÁCS 2007. 68–110. Továbbá: CSÖRSZ RUMEN 2007. és KÜLLŐS 2007.

⁴ Lásd: VOIGT 1990. Továbbá: VOIGT 1975. és VOIGT 1975a.

⁵ Lásd: BOŠKOVIĆ-STULLI 1983.

folklorfesztiválokon miként nyilatkozik meg a folklór vagy álfolklór, nem eredeti közegben, s nem a folklór természetes megjelenésének, szabályainak alapján. Ennek megfelelően a kommercializálódott „folklór” jelenségeiről számolhat be, ami nem lelkesítette a folkloristákat, tehát az eredeti folklór ismerőit. Végül megállapítja: „A folklórt tulajdonképpen pejoratív értelemben alkalmazták és fogták fel, s a folklorizmus ellen harcolni egyenlő mindannak visszautasításával, ami nem igazi népművészet.”⁶ Ezzel a véleményével abban az időben nem volt egyedül a jugoszláv folklorisztikában, konklúzióját mások is osztották, s nagyban ostorozták a „folklór” képében bemutatott giccses szintű banalitásokat és trivialitást. Végül azt is hozzáteszi, hogy a maga áttekintésében nem foglalkozott az irodalmi folklorizmussal és az ábrázoló művészetben megnyilvánuló hasonló törekvésekkel. Az ő figyelme a tömegkultúrában megnyilatkozó folklorizmussal foglalkozott elsősorban. Megállapításai az érintett területtel kapcsolatban mindenesetre figyelemre méltóak.

A vajdasági magyar és az egykori jugoszláviai magyar írott kultúrában megfigyelhető folklorizmus és folklorizáció kérdéseivel néhány dolgozat és kiadvány foglalkozott. Folkloristaként a néhai Tóth Ferenc foglalkozott egy Petőfi-vers folklorizációjának példáival⁷, az írói folklorizmussal pedig helyi néprajzi gyűjtők találkoztak, s azt meg is írták, nem elsősorban a kérdés folklorisztikai vonatkozását hangsúlyozva. Így született dolgozat Csépe Imre szólás- és közmondás-használatáról az író műveiben⁸, valamint más „hiedelemnyomokkal és folklór jellegű kispikái prózaműfajokkal Herceg János munkáiban” foglalkozott.⁹ Kopeczky László *Kádár Kata* című drámai közjátékának két elemzője is akadt. Anélkül, hogy ezt kimondták volna, mindketten a műben megnyilatkozó folklorizmust elemezték, vagyis azt, hogy *A két kápolnavirág* magyar népballadatípus miként simul bele a dráma szövetébe, miként válik a folklór szépirodalomká. Gerold László¹⁰ meglepetésének ad hangot, hogy a vajdasági magyar irodalomban „Kopeczky László Kádár Kata című művéig egyetlen népköltészeti fogantatású dráma sem született”. Utána jellemezve a ballada sajátosságait, azt vizsgálja, hogy az irodalomba beemelt folklór miként vált drámává, vagyis szépirodalomká. Megállapítja: „Talan azt mondhatnánk, az író továbbgondolja, továbbéli a balladát.” Továbbá: „Egy ballada drámává történő átírásának különféle lehetőségeit, technikáit veti fel Kopeczky László Kádár Katájának egy-egy felvonása.” Valamint: „Úgy használja fel a balladát az író, hogy épít annak drámaiságára, a tör-

⁶ Ugyanott.

⁷ Lásd: TÓTH 1975.

⁸ Lásd: VIRÁG 1976.

⁹ Lásd: SILLING 1998.

¹⁰ Lásd: GEROLD 1987.

ténet ismertségére, de sértetlenül hagyja az alapszöveget.” Kopeczky tehát a dráma műfajában valósította meg a – nyilván tudatos – 20. századi neofolklorizmust. Franyó Zsuzsanna¹¹ írása megpróbált részletesebben tájékozódni a népballada és az érintett típus kérdésében, mintegy a balladai műfaj átvihetőségét vizsgálva a tisztán dráma műnemében, erről írta dramaturgiai jegyzetét. Ezenkívül Bori Imre állított össze antológiát a régi jugoszláviai magyar irodalom „népies íróinak” írásaiból *Föld és mag* címmel a Hagyományaink sorozatban.¹² A válogatásban Kristály István és Cziráky Imre, valamint Novoszel Andor és Móra István munkái szerepelnek. A könyvben Bori Imre *Népiességünk természetrajzáról* címmel értekezik, természetesen nem folkloristaként, hanem irodalomtörténészként.

A Jégbe szakadt lakodalmások szövegváltozatai

Ebben a dolgozatban egy olyan igaz történetnek tartható népi elbeszélés-típus eddig előkerült négy változatát teszem vizsgálat tárgyává, amely – tudomásom szerint – nem keltette még fel a folkloristák érdeklődését. Mind a négy változat az írott kultúrából származik, kettő művelődéstörténetnek tekinthető szövegkörnyezetből, kettő pedig szépirodalomból. A későbbiekben megvizsgálom, hogy a szövegek valóban a folklór körébe vonhatók-e, s ha igen, akkor valóban a folklór alkotások jellemzőinek megfelelő szabályszerűségeket viselnek-e. Ennek alapján a vizsgálat segíthet abban is, hogy az igaz történetnek nevezett szövegkategoría valóban a folklór körébe vonható-e, vagy pedig nem tekinthető a népköltészet részének, mint sokan vélik. Valamennyi szöveg bácskai eredetű, s legalább százéves folyamatos hagyományt reprezentál, ha az első és a negyedik megjelenésének időpontját tekintjük. Ha egy népi elbeszélés-típus változatai egy évszázadon át – eddig előkerült – négy változattal bizonyíthatóak, akkor nagyon valószínű, hogy további változatok is ismertek lehettek, csak senki sem figyelt fel rájuk. Magam szájhagyományban élő változatokról is tudok, azok azonban írásba nincsenek foglalva, tehát ebben a dolgozatban csak utalni lehet rájuk.¹³

Az említett négy szövegváltozat – időrendi sorrendben – az alábbi. Szövegkörnyezetből kiemelt népi elbeszélésekről van szó, magára a kontextusra a későbbi elemzés során keríték sort.

¹¹ Lásd: FRANYÓ 1987.

¹² Lásd: BORI (vál.) 1971.

¹³ A gombosi orális változatra utalok: JUNG 1993. 176. Az újvidéki szóhagyományozott változatot Buzás Mihály újvidéki lakos hallotta öreganyjától, aki még kislány korában hallotta a Szerémségben, Beskán. A nagyanya 1910-ben született Beskán. Ebben a változatban a lakodalmás kocsi Beskánál akart átkelni a befagyott Dunán, de a lakodalmások a jégbe szakadtak.

1. „Nem rég ideje annak, hogy egy lakodalmas népség négy kocsival szándékozott az erősen megfagyottnak látszó Dunán át a szomszéd községbe menni; a jég azonban egy helyen gyenge lévén leszakadt, s mind a négy koci népségével s a vőlegény és menyasszonnyal együtt a Dunába veszett, s a nagy szerencsétlenség nem pénteki, hanem csütörtöki napon történt.”¹⁴

2. „Emlékezetes marad az a tragikus végű eset, amely állítólag a mohol–karlovai révnél történt a múlt század végén vagy a század elején. A lakodalmas menet pántlikás zászlói a reggeli órákban még átmentek a Tisza jegén a bácskai oldalra, de amikor a menyasszonnyal visszafelé tartottak, a nappali felmelegedés következtében leszakadt alattuk, és sokan odavesztek, köztük a menyasszony is, akinek fátyla felakadt egy úszó jégtáblán. Adatközlőim szerint az eset leírása nyomtatásban is megjelent, a füzet címe ez volt: *Mirtuszkoszorú a Tiszán.*”¹⁵

3. „A kanyarnál, ahol a legkeskenyebb a Tisza, pántlikás szánkófogatok bújnak ki a füzes alól. Vannak vagy tizenkét szánkóval. Mintha kövesútra mennének, úgy vágattak neki a Tiszának, nyomukban porul a fölrugdosott hó. A rezések fűjják. Kurjongatások siklanak végig a jégen. Az első szánkó úgy röpül, mint a nyíl neki a bácskai partoknak. A második vagy hús méternyire követi. Van, amelyik még most bújik ki a füzes alól. Négy szánkó szorosán egymás után tart, mintha össze volnának kötözve. Az első egy kicsit megugrik, s a ló elcsúszik a jégen. Nagy reccsenés követi a tápáskodó lovat, fölcsap mellette a víz. Vérfagyasztó sikoly rezeget a levegőben. Kiabálás, lónyerítés reszket a Tiszán. A négy szánkó alatt beszakadt a jég, ami mint egy fölborult csónak, ágaskodik fölfelé. Az utánuk jövők is alig tudnak megmenekülni. A hatalmas jégtábla úgy fordult oldalra, mintha egy nagy kapu nyílna ki a lakodalmas menet előtt... A négy szánkón tizennyolcan voltak, köztük Bálint Gábor, a vőlegény s a menyasszonya, Varga Zsuzsi. Mindannyian odavesztek a vízben.”¹⁶

4. „Mert ülök így egyszer a lekapart ablak előtt, hogy kilássak, amikor hirtelen lövéseket hallok a túlsó oldalról. Odanézek. Hát emberek ugrálnak és vigadnak odaát. Nagyokat kurjongatnak meg lődöznek a levegőbe, meg dobálják magukat a hóba, mint azt Lódi bácsi szokta, meg hát én, mégpedig akkor, amikor megtalálom a pálinkát, amivel apa egyszer »kutyaharapást szőrivel« leöntötte arcomat. És most azt is tudom, hogy némelyikük táncol, mert már láttam olyat is, bár engem nem kért fel senki, és látom odaát a lova-

¹⁴ KÁRMÁN 1877. 10. Ez a szerző nem azonos az író Kármán Józseffel, esetünkben a szerző délvidéki, újverbászi illetőségű.

¹⁵ KALAPIS 1983. 555–556. A változat olvasható még a szerző könyvében is: Régi vízvilág a Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1993. 105.

¹⁶ CSÉPE 1957. 56–57.

kat is a csilingelő, tarka szalagos szán elé fogva, amelyen ott ül a harmonikás és csak húzza-vonja. A lovak toporzékolnak, pontosan ott, ahol a lusta komphoz szoktak leereszkedni, de máskor. Réműletükben az ég felé nyihogtak, szinte innen is hallom, ahogy néha összecattan dohányársárga foguk, s ahogy csörög az ezüst karika meg az ezüstpénz a fülük alatt. Mögöttük ott vacog a bakon a menyasszony, selyemben és vaddisznóbundában. Nem látom jól, hogy szép-e, de érzem, ahogy szaporán ver a szíve. Kalapál, majdnem kiugrik a helyéből. Ott reszket, csipkésen és szőrösen. És ekkor hirtelen felugrál mindenki meg belecimpaszkodik a kemény szánba, s a kocsis a lovak nyaka közé csördít. A lovak toporzékolnak, majd nekiiramodnak. Rá a jégre.

– Istenem, Jóska!! – ordít anyám. – Ezek nem hallották, hogy riant az éjjel.

Apám lázasan kiugrik nagyapa ágyából, és ő is az ablakhoz szalad. De köhögési rohamában már csak ennyit tud mondani:

– Kik ezek?! Teljesen megőrültek!

A folyó közepe táján hirtelen kibillen egy szabálytalan tábla, égnek mered a sarka, felbuzog a víz, a szán felfordul, s oldalvást csúsztatva eltűnik a mélyben. Egyeseknek ugyan sikerült felkapaszkodniuk a jégre, de a többi mindörökre eltűnik a szemünk elől. A harmonika mintha még bugyborékolva szólna egy ideig a víz alatt, aztán néma csend. Jajveszékélés tör ki, s száll felfelé az égre.¹⁷

Folklór-e a Jégbe szakadt lakodalmások szövegtípus?

Mielőtt az alcímben feltett kérdésre megkísérelném a választ, el kell mondani, hogy a jelzett szövegtípust és elnevezését magam konstruáltam az ismert változatokból kikövetkeztethető szüzsé alapján, tekintettel arra, hogy azok a szövegek, melyek közé az itt tárgyalt is tartozik, nincsenek katalogizálva, s aligha foglalkozott velük valaki a magyar folklorisztikában. A szövegtípus tehát egyéni javaslat, amely a később virtuálisan előkerülő változatok alapján, remélhetőleg, nem változik. (Ezt a reményt az táplálja, hogy – mint már említettem – a négy főntebb közölt írásos változat mellett magam még néhány szájhagyományozott változatot is hallottam [Gombos, Újvidék].)

Az ismertett szövegváltozatok nem sorolhatók be a klasszikus folklórban megállapított népköltészeti prózaepikába. Nem felelnek meg sem a népmese, sem a monda, sem pedig a legenda követelményeinek. Ugyancsak nem sorolhatók a kisépikai prózaműfajok közé sem. Ha tehát a folklór próza kategóriába nem tartoznak, akkor ezek a népi elbeszélések mely kritériumok alapján tekinthetők folklórnak?

¹⁷ BALÁZS 1995.

Hogy erre megkísérelhessük a lehetséges választ, a kérdés megközelítését távolabbról kell kezdeni. Néhány folklorista: a német Hermann Bausinger¹⁸, a magyar Dobos Ilona¹⁹, valamint a horvát Maja Bošković-Stulli²⁰, azt a megfigyelést tette, hogy a népi prózaepika terepi gyűjtése során egyre ritkábban lehetett olyan adatközlőkkel találkozni, akik a klasszikus népköltészeti prózaepika műfajait (mese, monda, kispikái prózaműfajok) reprezentáló épkézláb szövegeket tudtak felidézni emlékezetből, s ezt a gyűjtőnek elmondani. A felidézett fragmentumok és töredékek helyett azonban nagy kedvvel és beleéléssel mesélték el olvasmányélményeiket, moziban látott filmek tartalmát, saját életük fontosnak tartott eseményeit, különböző rém- és gyilkosságtörténeteket, a kis zöld emberkékről szóló egy-egy vidéket bejáró élménytörténeteket, nagy szerencsétlenségek leírását stb. Vagyis a hiedelmi háttérrel is rendelkező népmesék és népmondák helyett a hihető realitásokat vagy annak tartott eseményeket adták elő a gyűjtőnek. Mivel a gyűjtők nem ezeket a szövegeket várták és keresték, hisz a hagyományos népköltési műfajokra voltak kíváncsiak, ezeket nem jegyezték le, nem tették közzé, mintegy a gyűjtés melléktermékeinek tekintették őket.

A későbbiek során azonban azt is észrevették, hogy a történetek egy része ismétlődik, s szinte a folklór alkotások törvényszerűségeinek megfelelően viselkednek. Ekkor merült fel, hogy e szövegekkel foglalkozni kell, s kísérletet kell tenni vizsgálatukra. Hermann Bausinger a maga vizsgálatai alapján kísérletet tett elnevezésükre is, ekkor alakult ki a „hétköznapi elbeszélések” terminus, melyet azóta is emlegetnek e kérdéssel foglalkozó kutatók. A maga tapasztalatait összegezve Bausinger fontos megállapítást tett, amit azóta is idéznek a kérdéssel később foglalkozók: „A hétköznapi viseletek bevonása a viselet-kutatásban fontos utakat nyitott meg, és még ha nem is várhattunk el hasonlót az elbeszélés-kutatástól, mégis szinte tilosnak tűnt, hogy a hétköznapi elbeszélésekkel is foglalkozzunk. A mesék és mondák hordozzák a jelentős, az ünnepi szinteket, mint a vasárnapi viseletek, de ezek bizony a viseletekhez hasonlóan nem jellemzik a nép hétköznapijait.” Továbbá. „Kézenfekvő, hogy azok a szellemi tevékenységek, amelyek e többi hagyományos elbeszélési formát létrehozták, továbbra is hatnak, a mai hétköznapi elbeszéléseknel.”²¹

A maga tapasztalatai szerint, továbbá Bausinger dolgozata alapján Dobos Ilona is arra a megállapításra jutott, hogy gyűjtés közben gyakran hall a gyűjtő olyan történeteket, melyek nem sorolhatók a folklór hagyományos műfajai közé. Ezeknek egyik jellemzője, hogy nem volt bennük semmi természetfölötti, inkább a mindennapi élet realitásának körében mozogtak,

¹⁸ Lásd: BAUSINGER 1982.

¹⁹ Lásd: DOBOS 1964.

²⁰ Lásd: BOŠKOVIĆ-STULLI 1984.

²¹ BAUSINGER 1982. 19. és 21.

általában saját vagy mások életével voltak kapcsolatosak, az emberekkel megtörtént eseményeket foglalták össze. Tehát – mondhatnánk Bausinger szellemében – nem az ünnepi szinteket reprezentálják, hanem inkább a nép hétköznapijait. Dobos kísérletet tett arra is, hogy csoportosítsa az általa „igaz” történeteknek nevezett kategória szövegeit. Kísérletének fogyatékoságaival maga is tisztában van, ezért nagy a valószínűsége annak, hogy figyelme nem terjedhetett ki minden szövegkategóriára. Említi az élménytörténeteket, a férfiak hőstörténeteit és a nők szerelmi és családi történeteit, a háborús kalandokat, az erotikus és obszcén történeteket, a vidám, mulatságos történeteket, a rémtörténeteket, a nevezetes személyekhez kötődő történeteket stb. Érdekes módon, nem említi külön a családi szerencsétlenségeket, amelyek közé az általunk taglalt lakodalmas tragédia is tartozik. Dobos arról is eltöpreng, hogy az általa „igaz” történetnek nevezett kategória hogy viszonyul a népköltészethez, tehetnének hozzá, a folklórhoz. Konklúziója szkeptikus: „Az »igaz« történeteknek a népköltészethez való tartozása problematikus, hiszen legtöbbször – így például az élménytörténetek nagy csoportjánál – hiányzik térben és időben a továbbmondók formáló, csiszoló szerepe, amely a tradicionális folklór legfőbb ismérve.”²² Mint majd látni fogjuk, az itt tárgyalt igaz történet esetében sok egyéb vonatkozás is megállapítható. Erről később.

Az „igaz történet” kategóriájának áttekintő és eligazító összefoglalása Nagy Ilona lexikonszócikkében²³ olvasható, amelynek lényegi részeit érdemes idézni. Legfontosabb a meghatározás: „(Az) igaz történet a művészi megformálás kezdeti állapotát tükröző népi, félnépi elbeszélések gyűjtőfogalma.” Nagy hangsúlyozza, hogy a mondától és a mesétől a jóval nagyobb valóságigény különbözteti meg. Mint mondja, műfajilag heterogén népi elbeszélések tartozhatnak ebbe a körbe. Megállapítja: „Közös jellemzőjük, hogy az abszolút hihetőség látszatát igyekeznek kelteni.” A legnépszerűbb igaz történetek közé sorolja egyebek mellett az oktató célú nevezetes eseteket, rémtörténeteket és véres szerelmi drámákat stb. Továbbá: „Az elnevezés tulajdonképpen a félnépi nyomdatermékekből került a köztudatba, kalendáriumok, ponyvafüzetek írói, fordítói nevezik így a realisztikus megfogalmazású, gyakran didaktikus célú történeteket.” Fontos a szerző végkövetkeztetése is: „Az igaz történeteknek népköltészethez tartozása vitatott. Kétségtelen, hogy a hagyományozás folyamatán átment költői műfajok művészi értéke összehasonlíthatatlanul nagyobb e történetekénél, az utóbbiaknak azonban funkciójuk figyelemreméltó: túléli a hagyományos műfajokat és túlnő a parasztság körén.”²⁴

²² DOBOS 1986. 210.

²³ NAGY 1975.

²⁴ Ugyanott.

Maja Bošković-Stulli horvát folklorista, Bausinger és Dobos Ilona dolgozatának ismeretében foglalkozik a kérdéssel²⁵, lényegében a német kutatás hasonló tapasztalatainak horvátországi megismétlődését hangsúlyozza, vagyis azt, hogy az „ünnepi szint” népi elbeszélései (a népmesék, mondák) gyűjtése egyre nehezebbé vált, helyette az adatközlők inkább a hétköznapi elbeszéléseket adták elő, a mindennapi élet eseményeinek, történeteinek szentelték figyelmüket. Ugyanezt tapasztalta a horvát kutatónő értelmiségi körökben, sőt saját munkatársai körében is. Ő maga „az életről mesélés” címmel értekezik, s vizsgálatát főleg erre összpontosítja. Az említett szerzők mellett más szerzők megnyilatkozásait is idézi a kérdés kapcsán, s megállapítja, hogy ennek az eddig észre nem vett és „tekintélytelen” elbeszéléanyagának mindenképpen figyelmet kell szentelni. Dobos Ilonához és a többi idézett szerzőhöz hasonlóan maga is végül arra a kérdésre keresi a választ, hogy ezek a szövegek, vagyis az „életről való mesélés” a folklór műfajok közé sorolható-e, vagy pedig onnan kizárható.

Végkövetkeztetése: „Az életről való mesélések a maguk természetes közegében, a mesélők és hallgatók saját kis csoportjában – szubjektivitásukkal, személyes jellegükkel, rövid terjedelmükkel, a valós élet részletének hangsúlyozásával, ám igazi, valós adatszerűség nélkül, a fikció lehetőségét sem zárva ki, jelentős analógiát, de azonosságot nem mutatnak a szájhagyományozó irodalom [a népköltészet – J. K.] klasszikus műfajainak hagyományaival és motivikájával, tehát az életről való mesélés [Dobos szerint az igaz történet, Bausinger szerint a hétköznapi elbeszélések – J. K.] önálló kategóriát jelent a modern szájhagyományozó irodalmi [vagyis népköltészeti – J. K.] prózában. Ez az értekezés ezt igyekezett leírni.”²⁶

Ebből az következik, hogy az „igaz történetek” (vagy más szerzők által másként nevezett elbeszélések) a modern folklorisztika figyelmére méltó népi prózaepikai produktumok, tehát ennek megfelelően kell velük foglalkozni, illetve gyűjteni őket. Gondolom, ennek fényében a Jégbe szakadt lakodalmások típusnak elnevezett népi elbeszélés (és változatai) a mai és közelmúlt folklór prózájából nem zárhatók ki. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy e szövegek jellemzőinek „folklór jellegét” tegyem vizsgálat tárgyává, majd a szövegek folklorizmus-vonatkozásait elemezzem.

A népköltészet általános jellemzői és a Jégbe szakadt lakodalmások szövegtípus

A népköltészet életét a kérdés kézikönyvei egybehangzóan öt általános jellemzővel szokták körülírni. Ezek megléte vagy hiánya alapján kerül eldöntésre, hogy a kérdéses alkotás (szöveg) a népköltészet részének tekinthető-e, vagy sem. Az említett általános jellemzők között kerül felsorolásra a közös-

²⁵ Lásd: BOŠKOVIĆ-STULLI 1984.

²⁶ Ugyanott.

ségi jelleg, vagyis az anonim szerzőség kérdése; a szóbeli terjedés bizonyítása; a változatokban élés (variabilitás); a hagyományos jelleg, valamint a szinkretizmus kezdése. Nézzük meg, hogy ezeknek a követelményeknek fényében hogy „vizsgáljuk” a Jégbe szakadt lakodalmások típus.

1. *A szerzőség kérdése* – A négy írásos változat és a tudomásunkra jutott szóbeli változatok alapján arra lehetne következtetni, hogy valóban megtörtént eseményről szólnak a szövegek. Ez nem elképzelhetetlen, de bizonyítékkal szolgáló adattal nem rendelkezünk. Kármán szövege, valamint Kalapis leírása is úgy vehető, hogy akiktől hallották, nem kételkedtek a tragikus esemény megtörténtében. A Csépenél és Balázs Attilánál olvasható változatok esetében nem merül fel, hogy a leírt történet valóban megtörtént-e, vagy pedig fikció. Úgy vehető tehát, hogy az egykor elképzelhetően valós esemény a közösség emlékezetében már a konkrét hely és időpont elfelejtésével vált köztulajdonná, és a folklór természetének megfelelően konkretizálódott „hitelesítő” konkrét adatokkal az egyes változatokban. Lényegében tehát a történet köztulajdonként hagyományozódott mintegy száz esztendőn keresztül, s az elmondók a közeli folyóhoz kötötték az eseményt. A szerzőjét (első virtuális elmesélőjét) vesztett történet közösségi tulajdonba ment át, annál is inkább, mivel a régi virtuskodó világban egy ilyen kaland nem volt elképzelhetetlen. Így válhatott aztán a valószínűleg memorát szintű történet a későbbi tradálás során általánosíthatóvá, ami ugyancsak jellemző a folklórra. Úgy véljük az elmondottak alapján, hogy a Jégbe szakadt lakodalmások igaztörténet-típus eleget tesz a közösségi jelleg követelményeinek, vagyis a népi prózaepika viselkedésének megfelelően alakult ki.

2. *A szóbeliség kérdése* – A történet nyilvánvalóan szájhagyomány útján terjedt, így hallhatta Kármán, Kalapis, Csépe és Balázs is. Tudjuk, hogy a népköltési alkotások terjedésében az oralitás mellett – különösen a 17. és 18. században – már írott források is számításba jöhetnek: daloskönyvek, kalendáriumok, kisnyomtatványok (ponyvák). Tehát a kéziratos és nyomtatott terjedés is számba vehető a szóhagyományozás mellett, ott legalábbis, ahol az írástudás is jelen volt. Ez azonban a folklór alkotások (a mi esetünkben népköltési alkotások) kialakulásának és terjedésének kései fázisára lehet jellemző. Mint láthattuk főntebb, az igaz történetek kapcsán Nagy Ilona már emlegeti a kalendáriumokat és ponyvanyomtatványokat. Ennek valószínűsége a Csépe-féle változatban elképzelhető, hisz a *Mirtusszirom a Tiszán* című novella, melyből a részletet idéztem, igen hasonlít a Kalapis által említett *Mirtuszkoszorú a Tiszán* ponyvacímhez. Nem lehetetlen tehát, hogy az említett kiadvány megfordulhatott Csépe kezében, s belőle merítette a maga novellája alaptörténetét. Sajnos, a nevezett ponyvanyomtatvány eddig nem került elő. A tudomásomra jutott két orális változat (Gombos, Újvidék) azt bizonyítja, hogy a történet élőszóban is terjedt.

3. *Változatokban élés kérdése* – Ennek a jellemzőnek az általam ismert szövegek maradéktalanul eleget tesznek. Ha egybevetjük a közölt négy szöveg tartalmát, láthatjuk, hogy egy virtuálisan megtörtént esemény részletei már más-más módon fogalmazódnak meg a szerzők megörökítésében. Például hol a Dunáról, hol pedig a Tiszáról szólnak az elbeszélések, a helyszín megjelölése is sokféle lehet, hol kocsival hajtanak a jégre a lakodalmások, hol pedig szánon, még a lakodalmások nacionáléjára utaló adatok is megfigyelhetők: a Csépe által leírt (magyar) lakodalomban a rezések fújják a Tisza mellett, a Balázs-féle változatban csak harmonikáról van szó és lövöldöző lakodalmásokról, ami az itteni szerb lakodalmak jellemzője. Ebből az következhet, hogy az elbeszéléstípus a szerb folklórban is helyet kapott. A további változatokban a zeneszóról és zenészekről nincs szó. A változatok némelyike a vízbefúltak számáról is beszámol, más szövegek ezt nem részletezik. Bár mind a négy változat bácskai eredetű, szinte mindegyik magán viseli az egyéni alakítás jegyeit. Nem lepne meg, ha szerb változata is előkerülne. Variánsokról van szó tehát, melyekben a történet alapváza azonos, csak a hagyományozás – és az idő – során a részletek más-más formát öltöttek, ami a folklór esetében természetes, hisz az alakítás, csiszolás folyamata minden megvalósuló – elmesélt vagy leírt – változat esetében megfigyelhető.

4. *A hagyományos jelleg kérdése* – Tekintettel arra, hogy nem foglalkoztak az itt tárgyalt szövegtípus kérdéseivel, nem lehet tudni, hogy miként illik bele a népköltészet hagyományosságának kritériumrendszerébe. Ha úgy tekintjük, hogy ugyanaz a földrajzi valóság (Tisza, Duna) ugyanaz a tárgyi világ (a népelet egyéb vonatkozásaiból ismert szállítóeszközök: szekér, szán, melyet lovak húztak), ugyanazok a lakodalmi szereplők: vőlegény és menyasszony, ugyanaz a magyarra jellemzőnek tartott meggondolatlan virtuskodás: jégre hajtani olvadáskor, hámozható ki a változatokból, Balázs Attila szövegének valószínű délszláv kötődését már említettem, akkor voltaképpen az a megszokott – tradicionális – kontextus képezi az elbeszélt tragikus esemény hinterlandját, mely a magyar mondaszövegek (népi elbeszélések) mögött is ott munkál. Hogy egy lakodalomban a rezések fújták, az magyar közegben hagyományosnak vehető, ugyanakkor pedig az egy szál harmonika és harmonikás és a lövöldözés a délszláv folklór tradicionális jellegével harmonizál. Ez utóbbi egyébként arra látszik utalni, hogy Balázs Attila a történetet, melyet prózájában megörökített, szerb közegben hallhatta, ami a szerző újvidéki illetősége ismeretében nem lehetetlen.

5. *A szinkretizmus kérdése* – Ez az osztatlanságként és tagolatlanságként is megnevezett jelenség arra utal, hogy – különösen hosszabb időn át virulens népköltési szövegekben – egyidejűleg jelen vannak (lehetnek) olyan rétegek, amelyek egy más műfaj jellegzetességei felé is mutatnak, sőt műnemi egybefonódás felé is mutathatnak. Tekintettel arra, hogy az „igaz történet” (Dobos

Ilona megnevezése) 20. századi, modern jelenségnek vehető a népköltészet keretében (bár ezt, mint láthattuk, nem egy kutató tagadja), arra kell gondolnunk, hogy a népköltészet életének általános jellemzői erre is vonatkoznak (vagy vonatkozhatnak). A tagolatlanság természetesen nem biztos, hogy valamennyi igaz történet kapcsán felvethető, úgy tűnik azonban, hogy a Jégbe szakadt lakodalmások általam konstruált igaztörténet-típus esetében ez a jellemző is megállapítható. Az „életről mesélés” Maja Bošković-Stulli által jellemzett kategóriájában, tekintettel arra, hogy azokban egyszeri(nek is vehető) események kerülnek a legnagyobb számban elmesélésre, párhuzamaik, változataik nem lévén (vagy feljegyzetlenül maradtak), kevéssé remélhető a tagolatlanság kialakulása.

Az itt tárgyalt igaztörténet-típus egyik változatában²⁷ – a 19. századi szövegről van szó –, a kontextusból kiolvasható, hogy Kármán két szereplője a szerencsétlen napokról beszélget. A „tájékozatlan” Mihály gazda arra kérdez rá a felvilágosító szándékú Kardos tanítótól, hogy miféle alapja lehet a szerencsétlen napokról szóló közismert hiedelmeknek, különösen a pénteki napon kezdett tevékenység (pl. utazás) szerencsétlenné tartott volta miatt. Kardos válasza, mint olvashattuk, azt tartalmazza, hogy a lakodalmások csütörtökön szakadtak a jégbe, nem pedig pénteken, éppen ezért jobban tették volna, ha pénteken indultak volna neki a megfagyott Dunának, mert addigra a jég jobban megfagyott volna, és elbírta volna a négy szekeret.

Nem elképzelhetetlen, hogy a Jégbe szakadt lakodalmások elbeszéléstípus olyan változatokban is közszájon forgott a Bácskában, melyek éppen a pénteki nap szerencsétlen voltának igazolásaként állították be a történetet. A folklór „működésének” ismeretében ez szinte valószínű. Kardos tanító egyébként nem árulja el, hogy honnan tudja a csütörtöki napot. A szinkretizmusnál maradva, nem lehet nem következtetni arra, hogy a Kármán által megfogalmazott „pótlás” a jégbe szakadt lakodalmások történetéhez, voltaképpen közvetve a pénteki nap szerencsétlen voltának ismeretére vall a 19. század utolsó harmadának Bácskájában. Vagyis az említett változat az igaz történet irányából már-már a hiedelemmondák irányába mutat. Tehát hiedelemmondai konnotációja is megállapítható.

Szinte ugyanez mondható el a Csépe által adott változat²⁸ szöveggörnyezetéből is. Csépe novellájában ugyanis arról van szó, hogy a jégvágó apa szerencsétlen – egyébként terhes – lánya sorsán töpreng tiszai munkája közben. A menyasszonyjelölt lányt ugyanis vőlegénye elhagyta a másik miatt, amiért – mint a novellából kisült, a lány a Tiszába ölte magát. S ezt követően került sor a lakodalmások jégbe szakadására. Mi sem természetesebb, mint hogy a

²⁷ KÁRMÁN 1877. 10.

²⁸ CSÉPE 1957. 56–57.

szerencsétlenül járt lakodalmos szános társaság a hűtlen egykori vőlegény lakodalmi menete volt. Tehát ő szakadt új arájával és a lakodalmosokkal együtt a Tiszába. Ebben a motívumban is hiedelemmondai elemek rejlenek, hisz az apa egyéni tragédiáját a „sors” valamiképpen szankcionálta. A hűtlen szertő-vőlegény ugyanúgy meglakolt a sors keze által, mint az elhagyott lány. A „sors” kérdése nem egy hiedelemmondánkban szerepel, ezek között azonban az itt tárgyalt típus nem fordul elő.

Az ebben a pillanatban nem tudható, hogy a *Mirtuszkoszorú a Tiszán* című – Kalapis által emlegetett – ponyvafüzetben a történet csupán leírást tartalmazott-e, vagy pedig benne volt a Csépe által érzékeltetett „sors” keze motívum is.

Az elmondottakból azt a következtetést lehet levonni, hogy némely igaz történet folklórként (népköltészetként) is megközelíthető, hisz a folklór általános jellemzői, mint szemléltetni kíséreltem meg, történettípusunkra is vonatkoztathatóak.

Dobos Ilona, miközben arról ír, hogy az „igaz” történetek népköltészethez való tartozása problematikus, mondja: „hiszen a legtöbbször – így például az élménytörténetek nagy csoportjánál – hiányzik térben és időben a továbbmondók formáló, csiszoló szerepe, amely a tradicionális folklór legfőbb ismérve”.²⁹ Ez a megállapítás – úgy találom – a Jégbe szakadt lakodalmosok típus esetében nem igazolható, hisz, ha csupán négy változat is, de ezt bizonyítja, hogy a történetet térben és időben tovább mondták, sőt néhány alkalommal írásban is megörökítették, tehát a típus folklórként viselkedik. Az 1877-től 1995-ig terjedő időbeli távban ugyanis a továbbmondók formáltak, csiszolták a történetet, továbbá szinte egész Bácskában ismert lehetett a Duna és Tisza mentén. Nem egyszeri rögtönzésről van szó tehát, hanem a folklórrá válás útját megjáró-megjárt – egykor talán valóban megesett – történetről. A további virtuális változatok felfedezésükre várnak.

Hogy a Jégbe szakadt lakodalmosok igaztörténet-típus magját képező tragikus esemény valóban megtörtént-e, nem bizonyítható. Ebben a pillanatban úgy látom, hogy valószínűleg folklórról van szó, illetőleg a folklórvalóság képezhetette a népi elbeszélés alapját. Az a tény, hogy Kármán „nemrég” történt eseményként említi, Kalapis pedig „emlékezetes tragikus végű esetként” mondja el, amely „állítólag” a mohol–karlovi révnél történt, nem tekinthető bizonyító erejű adatnak. Tudjuk, hogy az élménytörténet (memorát) szintű hiedelemmondákban az elmondók meg is szoktak esküdni arra, hogy az elmondott történet valóban megtörtént, általában vele, az elbeszélővel. A hiedelemmondák – racionálisan megítélve – általában képtelen eseményeket fogalmaznak meg realitásként. Tekintve, hogy folklórról van szó, a ku-

tató számára nem az elbeszélések tartalmának fikció vagy nem fikció volta a lényeges. Képtelen események reális tényekként való beállítása történeti mondákban is előfordul. Erre kitűnő példa a Szent László kerékszöge mondatípus néhány 18. századi változata. A mondatípus szüzséje vázlatosan: A hintóban utazó király járműve mellett futó katonát lát. A jármű megállítása után ennek okáról kérdezi az illetőt. Az azt válaszolja, hogy az egyik kerék ki akart esni, mivel elveszett a kerékszög, de nehogy a király szerencsétlenül járjon, egyik ujját dugta a tengelybe, nehogy a kerék kiessen. Ezért futott a hintó mellett. A király megjutalmazza a derék katonát. Nem kell mondani, hogy a történet mondai, hisz valóságalapja képtelenség. Ennek ellenére a 18. század során, amikor egy-egy család nemesi eredetét kutyabőrrel nem lehetett bizonyítani, néhányan egykori őszüket emlegették, aki nemességet azért kapott „Lajos királytól”, mert a főntebb említett módon ujját helyezte a királyi hintó tengelyébe. A 18. században tehát nem egy esetben a szóbeliség „tényeit” adták elő bizonyítékként kinek-kinek a nemessége, s ezzel nyilván birtoka bizonyítandó. A szóbeliség ilyen szerepe csak az írástudás lassú térhódításával szorult vissza.³⁰

Az ujj mint kerékszög abszurd voltához képest a jégbe szakadó lakodalmások esete nem tartozhatott a képtelenségek birodalmába a 19. század utolsó harmadában, vagy sejtetően a század második felében. Hogy a folklór emlékezethatára 70–80 évnél nemigen hosszabb, legfeljebb száz esztendő, azt itt közzétett variánsaink is bizonyítják. A 20. század nyolcvanas éveiben, amikor Kalapis a történetet hallotta, az emlékezet Moholról és a Tiszáról szól, míg az eddig ismert első változat (Kármáné) a Dunához köti a szerencsétlen eseményt, s nemrég történt eseményként írja le. Kármán műve 1877-ben jelent meg. A történet változatai telivér folklórra vallanak.

A Jégbe szakadt lakodalmások történet és a folklorizmus

Amennyiben elfogadható az a jellemzés, hogy a folklorizmus az a folyamat, amikor a „hivatásos irodalom” alkotásaihoz folklór jellegű alkotásokat vesznek át és használnak fel, akkor ennek fényében meg kell vizsgálni az itt tárgyalt „modern” népi elbeszéléstípus (a Jégbe szakadt lakodalmások) ilyen vonatkozásait is.

Először is a „hivatásos irodalom” kérdése. Az a négy mű, melyben ennek az elbeszéléstípusnak változatai írott (nyomtatott) formában megtalálhatók, nem mind „hivatásos” irodalom vagy szépirodalom. Csak két esetben (Csépe Imre és Balázs Attila) van szó hivatásos irodalomról, a másik két munka művelődéstörténeti jellegű. Kármán József 19. századi könyve voltképpen a kor babonairtó műveinek sorába tartozik, s miként főntebb ennek

³⁰ TÓTH ISTVÁN 1996. 188.

az elbeszéléstípusnak valószínű szinkretizmusa kapcsán mondtam, minden bizonnyal a szerző Kardos tanítójának szájába adva, s némileg megpótolva egy labilis adattal (csütörtökön történt az eset), tulajdonképpen a történet lehetséges hiedelmi vonatkozásaira utal. Kármán továbbá „nemrég” történt esetként beszél a szerencsétlenségről, tehát a történet folklór volta (s nem valós tartalma) föl sem merül benne. Kármán nem volt folklorista szakíró, s a 19. század utolsó harmadában még annyi autentikus szövegfolklór (népköltési anyag) volt gyűjthető, hogy az „igaz történetek” vagy az „életről mesélő” történetek mesélői túlsúlya fel sem merült. Még annak gyanúja sem merült fel, hogy a történet a folklór határán lévő kategória lehet, bár nem tudható, hogy 1870 körül léteztek-e már nyomtatott változatai. Kármán szövegének esetében nem a „nem folklórban” (Voigt terminusa) való folklórfelhasználásról van szó, a könyv egész kontextusa ugyanis a népi hitvilág/hiedelemvilág kérdéseit taglalja, igaz, babonairtó céllal. A könyv maga nem folklór, hanem arról szól, s benne remek folklórpéldák olvashatóak, például az itt tárgyalt Jégbe szakadt lakodalmasok „modern” népi elbeszéléstípus változata. A változat megörökítéséért mindenesetre hálásak lehetünk Kármánnak.

A Kalapisnál olvasható változat ugyancsak nem a „hivatásos irodalom” szövegében örökítődött meg, hanem egy művelődéstörténeti beszámolóban, mely az utolsó tiszai komp történetét mondja el, s ott is mintegy a téli Tisza veszélyes voltát illusztrálandó. Kalapis ugyan „állítólag” megtörtént eseményként írja le, de valós voltát nem vonja kétségbe, s nem tekinti folklór szövegnek, melynek a változatképződésnek megfelelően egymástól sok motívumban eltérő variánsai lehetnek (s vannak is). Folklorizmusról tehát sem Kármán József, sem pedig Kalapis Zoltán által megörökített szövegek kapcsán nem lehet beszélni.

Ha a 18. és 19. századi „klasszikus” folklorizmust a népiesség jellemezte, vagyis szépirodalom esetében a népköltészeti alkotások beemelése, s részbeni átalakítása-módosítása a műköltői alkotásokban, akkor ez tudatos írói eljárásmodot jelent. Ennek bizonyos vonatkozásairól a dolgozat elején ejtettünk néhány szót. A „neofolklorizmus” esetében nem a nemzeti jelleg hangsúlyozása áll az alkotó érdeklődésének homlokterében, hanem a folklórból felhasználható stíuselemek, formai megoldások stb. Ez inkább a 20. században volt jellemző, de magyar írók még ebben a században is alkottak a klasszikus folklorizmus jegyében. Hangsúlyozni kell, hogy mindkét típusú folklorizmus a tudatos művészi/írói eljárásmod jegyében realizálódott. Az író tudta, hogy amit felhasznál, alakít vagy változtatás nélkül átvesz a népi szellemi kultúrából, az hová tartozik, s mi a célja vele a maga művészi törekvésében. Ugyanez nem mondható el a Jégbe szakadt lakodalmasok „modern” népi elbeszélés kapcsán két szépírónk, Csépe Imre és Balázs Attila esetében. Csépe, ha élőszóban hallotta a tragikus eseményt, s nem az

említett ponyvafüzetben olvasta, nyilvánvalóan megtörtént eseménynek tarthatta, amit nyersanyagként felhasznált novellájához. Bár mint utalhatom rá, ez nem lehetetlen. Ő szuverén prózáíróként kezelte a történetet, s a maga írói intencióját követve „előzményt” is szerkesztett számára. (A szövegkörnyezetből az olvasható ki, hogy a Tiszán léket vágó munkások szeme láttára történik a tragédia, s itt kerül elmondásra – igaz, előbb csak sejtetve – az elhagyott menyasszony jégbe ugrásának motívuma, továbbá innen tudjuk meg, hogy a lány már valószínűleg áldott állapotban volt.) A fikció eszközehez nyúl az író, hogy a „sors” keze nyomát érzékeltesse. A jégbe szakadás leírása is írói lelemény munkája, hisz annak részleteiről a Kármánnál és Kalapishnál olvasható változatokból nem értesülünk. A fűvósok motívuma is tőle származhat, mint a magyar lakodalmak egyik lehetséges jellemzője. Így kerekedik ki a Jégbe szakadt lakodalmások igaztörténet-típus nála elmondott változata, amely Csépenél nem pusztán tragikus esemény, hanem előzménye is van, s a végén a sors keze is érvényesül, mint az a mozzanat, ami a népelet eseményei során – legalábbis a hiedelmek szerint – elkerülhetetlen, különösen vétkesek esetében.

Úgy vehető, hogy Csépe novellája esetében a nem szándékos, öntudatlan folklorizmus érhető tetten, hisz Csépe nyilván nem tudhatta, hogy folklorisztikus történetet használt fel, igaz, „csak” a modern népi elbeszélések körébe számíthatót. Csépe egyébként tudatosan is vállalta a folklorizmust. Mint Virág Gábor dolgozata mutatja³¹, egy sereg szólást és közmondást –, tehát a kispikái prózaműfajok közé tartozó népköltési alkotást – használt fel munkáiban. Nem véletlen, hogy Csépet „népi” íróként emlegették soká, aki a vajdasági magyar irodalomban a népelet köréből merített témáival és szókinccsel alkotta meg életművét.

Csépe egyik kritikusa a hagyatékból összeállított elbeszéléskötetet ismertette³² „kiteljesedő folklorizmusról” beszél az író művei kapcsán. Vagyis Csépe műveinek kapcsolatára utal a népelettel. Ennek kapcsán mondja: „A folklór és a népies irodalom egymásba szövődése nem csak nálunk jelenség, de nálunk különös jelentőséget kap, mert itt éppen a népies írók voltak a legjobb »amatőr« folkloristák. Műveik valóságos kincsesbányái a folklórelemeknek. Korukbeli néprajzi gyűjtések hiányában sok esetben ma már csupán az ő adataikra támaszkodhatunk.” A kritikus nem beszél a folklorizmus jelenségéről, de mint az idézetből látható, a folklór jelenségek szépirodalomba emeléséről szól. Igaz, csak a „népies irodalom” kapcsán. Jól érzékeli viszont, hogy Csépe számára a folklórral kapcsolatos jelenségek beépítése irodalmi műveibe természetes, hisz Csépe egész világa, világlátása és –értelmezése a

³¹ Lásd: VIRÁG 1976.

³² CSORDÁS 1984. 25–27.

népi kultúrából fakad, még akkor is – tehetnénk hozzá –, ha ez nem tudatos, mint például a Jégbe szakadt lakodalmak igaztörténet-típus kapcsán. Csépe hovatovább valóban amatőr folkloristának vehető, ha a munkáiból ki-hámazható folklor elemeket s a népélettel (anyagi kultúra) kapcsolatos egyéb adatokat tekintjük. Ebből az következik, hogy Csépe novellája esetében jól szemléltethető a folklor valamely jelenségének beemelése a hivatásos irodalomba, melynek szövegében az író – mint utaltam rá – a történet (szerencsétlenség) pusztá vázát kikerekíti, bővíti, mintegy maga is adatközlővé válva alakítja a maga változatát.

Balázs Attila prózája egy irodalmi lap karácsonyi számába írt, fiktívnek látszó, gyermekkori élménysort fogalmaz meg, *Emlékezet* címmel³³, abban szerepel az ő „változata”. Mint már említettem, a prózába ékelt történet a változatképződésnek megfelelően viselkedik, melynek jegyében az író szabadon alakítja a történet részleteit, s mint azt is említettem, a Csépe-féle változathoz képest nem magyar lakodalomra valló motívumokat is beiktat. Az itteni világ ismerői tudják, hogy lövöldözni és harmonikázni szerb lakodalmakban szoktak errefelé, de egyéb motívumok is szerb lakodalomra vallanak. Az általam vizsgált történet – jó írói eljárással – nem lóg ki a szövegkörnyezetből, hanem annak szerves részeként artikulálódik. Ezt jól szemléltetik azok a megelőző és későbbi vonatkozások, amelyek a történet kapcsán a prózából kiolvashatóak. Még a szöveg elején olvasható:

„– Át lehet menni – mondja.

– Biztosan? – kérdi apám.

– Kibír, akár egy vidám lakodalmas menetet.

Mennek át a folyón. Durván faragott, keményfa szánkót húznak maguk után. Csikorog.”

Tehát, akár csak Csépe, Balázs Attila is szövegkörnyezetet alkot az egyébként önállóan is megálló történet köré, vagyis beépíti a maga prózájába. Mint láthattuk, Csépe a sors igazságszolgáltatása irányába építi fel a történetet, mintegy a folklorisztikus gondolkodás irányába mutatva, ami Balázs esetében nem szerepel. Nála a téli – részben karácsonyi – „emlékezet” irányába kanyarodik a „novella”, s ennek csupán egy része a nyilván szájhagyományban hallott történet, melyet a fikciós prózának megfelelően az író saját „élményének” mutat be. A „novella” vége felé, a fiktív emlékező gyerek arról beszél, hogy festeget, s ennek során a jégbe szakadt lovakat is megfestette. Ez a prózában így fogalmazódik meg:

„Ugyanakkor nyitott szemmel le tudom festeni azt is, ahogy a lovak süllyednek a mélybe, ahol a bajszos harcsa tanyázik, mert patáik alatt megnyílt a víz, és ahogy kidülled a szemük, és ahogy vicsorognak az égre. Azt is.

És ahogy a menyasszony fátyla a baloldalnak a nyaka köré tekeredik, mintha az húzná lefelé. És ilyenkor mintha ordítana az egész festmény.”

Ha Csépe esetében azt említettem, hogy valószínűleg az öntudatlan folklorizmus példája a nála felhasznált és a novellába beépített igaztörténet-típus, bár az író életműve a tudatos folklorizmus példája elsősorban, Balázs Attila esetében ugyancsak a véletlen folklorizmus esete figyelhető meg, mivel az általa beépített változat saját élményként fogalmazódik meg, amit az említett előzmény és későbbi részlet látszik az írói eljárásmodnak megfelelően „hitelesíteni”.

Csépe esetében arra utaltam, hogy az író voltaképpen – írói szándéka ellenére – folklór szempontból adatközlőként jelenik meg, ugyanez Balázs Attilára is vonatkoztatható. Mindenesetre mindkét író itt idézett prózája azt bizonyítja, hogy mindketten az oralitásban hallottak a Jégbe szakadt lakodalmasok történetéről, Csépe esetében a ponyvai eredet is elképzelhető, s a folklórkutatás hálás lehet nekik, hogy a történet egy-egy változata a kutatás rendelkezésére áll.

Abban kell reménykedni, hogy e népi elbeszéléstípus további változatai is előkerülnek, s akkor látni fogjuk majd, hogy e folklór határán lévő „modern” népköltési alkotás variánsai milyen irányba indáznak tovább.

IRODALOM

BALÁZS Attila

1995 Emlékezet. *Élet és Irodalom*. 1995. 12. 22. (No 51–52.) 23.

BAUSINGER, Hermann

1982 A hétköznapi elbeszélések szerkezetei. In: *Uő Válogatott tanulmányai*, Budapest, 1982. 17–50. (Folcloristica 7.)

BIERNACZKY Szilárd

1973 Petőfi „dalai” a nép között. *Filológiai Közlöny*, 1973, No 3–4. 349–398.

BORI Imre (vál.)

1971 *Föld és mag*. Móra István, Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre válogatott írásai. Újvidék

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

1983 O folklorizmu. In: *Uő Usmena književnost nekad i danas*, Beograd, 1983. 209–249.

1984 Pričanja o životu. (Iz problematike savremenih usmenoknjiževnih vrsta). In: *Uő Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Zagreb, 1984. 309–366.

- CSÉPE Imre
1957 Mirtusszirom a Tiszán. In: *Uő Tarisznnyás emberek*, Szubotica, 1957. 52–57.
- CSORDÁS Mihály
1984 *Követni az időt*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Szabadka
- CSÖRSZ RUMEN István
2007 Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratok toplistája. In: Hermann Z. szerk.: „s’ végre mivé leszél?” Tanulmányok Cs. V. M. halálának bicentenáriuma alkalmából. Budapest, 2007. 278–294.
- DOBOS Ilona
1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, 75(1964) No 2. 198–215.
1986 „Igaz” történetek. In: *Uő Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*, Budapest, 1986. 190–213.
- FRANYÓ Zsuzsanna
1987 Balladai kollázs. Népköltészeti elemek Kopeczky László Kádár Kata című drámai közjátékában – dramaturgiai jegyzet. *Magyar Szó*, 1987. május 30. 14.
- GEROLD László
1987 Kádár Kata – dráma és népballada. Az erőszakkal elválasztott szereptők tragédiája Kopeczky László feldolgozásában. *Magyar Szó*, 1987. május 30. 14.
- HORVÁTH János
1978 *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfig*. Ed. II. Budapest
- JUNG Károly
1993 Folyó menti „igaz” történetek. In: *Uő Az emlékezet útjain*, Újvidék, 1993. 174–177.
- KALAPIS Zoltán
1983 Az utolsó nagy tiszai komp. *Hungarológiai Közlemények*, 15(1983) No 4. 529–564.
- KÁRMÁN József
1877 *A babonáról Kardos tanító és Mihály gazda*. Zombor
- KÜLLŐS Imola
2007 Közköltészet és folklórhagyományok Csokonai Vitéz Mihály műveiben. In: Hermann Z. szerk.: „s’ végre mivé leszél?” Tanulmányok Cs. V. M. halálának bicentenáriuma alkalmából. Budapest, 2007. 239–253.
- LUKÁCS László
2007 *Csokonai a néphagyományban*. Budapest
- MÓSER Zoltán
2000 *Körülvesznek engem a dalok*. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely. Zsámbék

MOTIVI

1988 *Motivi narodne književnosti u modernoj i savremenoj jugoslovenskoj dramati*. Novi Sad

NAGY Ilona

1975 Igaz történet. *Világirodalmi Lexikon 4.* (Budapest, 1975) 744–745.

SILLING István

1998 Hiedelemnyomok és folklór jellegű kisepikai prózaműfajok Herceg János elbeszéléseiben. In: *Úó Tegnap és ma*. Adalékok Nyugat-Bácska néprajzához. Újvidék, 1998. 59–74.

TÓTH Ferenc

1975 Újabb adatok Petőfi Alkujának folklorizációjához. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 7(1978) No 23–24., 41–48.

TÓTH István György

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest

VIRÁG Gábor

1976 Szólások és közmondások Csépe Imre írásaiban. *Üzenet*, 6(1976) No 5. 221–228.

VOIGT Vilmos

1975 Folklorizálódás. *Világirodalmi Lexikon 3.* (Budapest, 1975.) 232.

1975a Folklorizmus. *Világirodalmi Lexikon 3.* (Budapest, 1975.) 232–233.

1990 *A folklorizmusról*. Debrecen